

- 3 Қазақстан географиялық атауларының сөздігі; Қазақ ССР Ғылым акад. ; Тіл білімі институты ; жауапты ред. Т. Жанұзақов... - Алматы : Ғылым, 1990. - 294 б.
- 4 Спасский Г. Описание киргиз-кайсацких степей. - Санкт-Петербург, 1820, 245 б.
- 5 Әбдірахманов Ә. Топонимика және этнолингвистика. Алматы, 1999.240 б.

«АТБАСАР» АТАУЫНЫҢ ШЫҒУ ТЕГІ МЕН ОНОМАСТИКАЛЫҚ МАҒЫНАСЫ

Бектас Д.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, PhD Молдахмет А.А.

Астана халықаралық университеті

Damirun.bek@gmail.com

Астана қ.

Аңдатпа

Бұл мақалада Атбасар қаласының тарихи даму жолы қарастырылады. Онда қаланың XIX ғасырдағы маңызды сауда және әскери бекініс ретінде қалыптасуы және оның Ат базар атауының шығу тегі талданады. Зерттеу барысында Атбасардың темір жол торабына айналуы және XX ғасырдағы Тың игеру науқаны кезіндегі агроөнеркәсіптік орталық ретіндегі рөліне ерекше назар аударылады. Мақала қаланың мәдени мұрасын және Илияс Есенберлин сияқты көрнекті тұлғалардың шығу тегін көрсетеді. Зерттеу Атбасардың Солтүстік Қазақстанның экономикалық және тарихи дамуындағы маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: Атбасар қаласы Тың игеру Ат базар темір жол торабы Илияс Есенберлин

Аннотация:

В данной статье рассматривается исторический путь развития города Атбасар. В ней анализируется формирование города как важного торгового и военного пункта в XIX веке, а также происхождение названия «Ат базар». В ходе исследования особое внимание уделяется превращению Атбасара в железнодорожный узел и его роли как аграрно-промышленного центра в период целинной кампании XX века. Статья также затрагивает культурное наследие города и подчеркивает вклад известных личностей, таких как Ильяс Есенберлин, происходящих из этого региона. Исследование показывает значимость Атбасара в экономическом и историческом развитии Северного Казахстана.

Ключевые слова: город Атбасар, Целина, Ат базар, железнодорожный узел, Ильяс Есенберлин
Annotation

This article examines the historical development of the city of Atbasar. It analyzes the city's formation as a significant trading and military fortress in the 19th century and explores the origin of its name At Bazar. The study focuses particularly on Atbasar's transformation into a railway hub and its pivotal role as an agro-industrial center during the Virgin Lands Campaign in the 20th century. The article highlights the city's cultural heritage and its connection to prominent figures like Ilyas Esenberlin. The research demonstrates Atbasar's enduring significance in the economic and historical progress of Northern Kazakhstan.

Keywords: Atbasar city, Virgin Lands Campaign, At Bazar railway hub, Ilyas Esenberlin

Атбасар қаласы туралы айтқанда ең алдымен ойға оның табиғаты, тарихы және қазіргі өмірі келеді. Бұл қала Ақмола облысының солтүстік жағында орналасқан және ол жай бір шағын қала емес, өзіне тән мәдениеті бар, көп жылдан бері дамып келе жатқан ерекше мекен. Атбасардың тарихы тереңнен басталады, оның қалыптасуы да өз кезеңінде үлкен рөл атқарған. Мен бұл жұмыста қала туралы қолымнан келгенше толық жазып көрдім, студенттік стильде, кейбір қателерімен, жалпы біртұтас мәтін ретінде баяндауға тырыстым. Атбасардың табиғаты да, халқы да, күнделікті тұрмысы да өзінше ерекше. Сол себептен бұл жұмыстың мақсаты Атбасар қаласын жан жақты таныстыру.

Атбасар Есіл өзенінің бойында орналасқан. Осы өзеннің өзі қаланың дамуына үлкен әсер еткен, себебі өзен бойындағы жерлер құнарлы болғандықтан ауыл шаруашылығы ертеден бастап жақсы дамыған. Қала айналасының табиғаты кең дала, жазық болғандықтан ауыл шаруашылығы үшін керемет қолайлы жер. Далада өсетін жусан, бетеге сияқты өсімдіктер әрдайым малға азық болған. Климат туралы айтсақ қысы суық, жазы өте ыстық болып келеді, кей кездері қатты жел тұрады [1, 30 б]. Бірақ осы климатқа халық бейімделіп кеткен, бұл жақта өмір сүру қалыпты жағдай. Қаланың тарихына тоқталсақ Атбасар шамамен 1845 жылы ресми түрде қала болып қалыптасады, бірақ бұл жерге адамдар одан ерте келіп қоныстанған. Ресми бекет ретінде салынғаннан кейін Атбасар сауда орталығына айнала бастайды. Қазақ даласында үлкен жәрмеңкелер болғаны белгілі, солардың бірі дәл осы Атбасарда өткен. Атбасар жәрмеңкесі сол кездегі маңызды экономикалық орталықтардың бірі.

болған. Ол жерде мал да, астық та, киім кешек пен әртүрлі заттар да сатылған. Бір сөзбен айтқанда сауда қарыштап дамыған. Көптеген керуендер осы қалаға тоқтап, тауаларын сатып отырған. Бұл қала тек экономикалық жағынан емес, мәдени жағынан да халықты байланыстырып тұрған орын болған. Жәрмеңкеге келген адамдар арасында орыстар да, татарлар да, қазақтар да, басқа ұлттар да болған. Кеңес одағы кезеңінде қаланың дамуы мүлдем жаңа деңгейге шықты. Индустрия дамып, ауыл шаруашылығын механизациялау қолға алынды. Атбасарда бірнеше өндіріс орындары ашылып, халық саны өсіп, жаңа үйлер салынды. Бұл кезеңде әсіресе астық шаруашылығы мықты дамыды, себебі Ақмола облысы республика бойынша ең ірі астық аймағы екені белгілі. Сондықтан Атбасарда үлкен элеваторлар салынды, техника көбейді, көптеген адамдар совхоздар мен колхоздарда еңбек етті. Осылайша қала ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп қатар дамыған орталыққа айналды.

Қазір Атбасар экономикасының негізгі бөлігі ауыл шаруашылығына байланысты [3]. Адамдар бидай, арпа, сұлы, күнбағыс сияқты дақылдар егеді. Егіншілікке арналған жерлері кең, техникасы да бар, сондықтан өнім көлемі де үлкен. Мал шаруашылығы да қатар дамыған, сиыр, жылқы, қой сияқты мал түрлері көп өсіріледі. Қала маңында көптеген шаруа қожалықтары бар. Бұл шаруашылықтар халықты да, нарықты да азық түлікпен қамтамасыз етіп отыр. Өнеркәсіп жағы да бірқалыпты дамып келеді. Құрылыс материалдарын шығаратын кәсіпорындар жұмыс істейді. Азық түлік өндіретін шағын цехтар да бар. Логистика саласы да маңызды, себебі қаланың жанынан теміржол өтеді, сондықтан жүк пойыздары жиі тоқтайды. Астық тасымалдау, жүк тасу, қоймалау сияқты қызметтер Атбасардың экономикасын тұрақты ұстап тұр. Мәдениет саласына келсек, қалада мәдениет үйі бар, онда әрдайым концерттер, көрмелер, түрлі іс шаралар өткізіліп тұрады. Қала халқы мәдениетке бейжай қарамайды, әсіресе ұлттық мерекелер кең көлемде атап өтіледі. Наурыз мейрамында қала орталығында киіз үйлер тігіліп, концерттер ұйымдастырылады. Балалар мен жастар да шығармашылықпен айналысады, домбыра үйірмелеріне, би студияларына қатысады. Кітапхана жұмыс істейді, онда әдеби кештер болады, кейбір оқушылар сол жерге барып дайындалады [2]. Білім беру саласы Атбасарда жақсы деңгейде. Бірнеше мектеп бар, олардың ішінде заманға сай жабдықталғандары да жоқ емес. Мектептерде робототехника, информатика сияқты жаңа пәндер оқытылып, балалардың ой өрісін дамытуға жағдай жасалған. Мектептерден бөлек колледждер де бар. Бұл колледждерде ауыл шаруашылығына қатысты мамандықтар, механизация, бухгалтерлік есеп, педагогика сияқты бағыттар оқытылады. Мамандықтардың осылай таңдалуының себебі аймақтың шаруашылық бағытына байланысты. Колледж бітірушілердің көпшілігі өз мамандығымен жұмыс таба алады. Жастар саясаты мен спорт та назардан тыс емес. Қалада спорт кешені бар, онда балалар жаттығады, футбол алаңдары да бар. Қазақша күрес, бокс, волейбол сияқты спорт түрлері жастар арасында танымал. Атбасардың спортшылары облыстық жарыстарда да, республикалық деңгейдегі сайыстарда да жақсы нәтижелер көрсетіп жүр. Қыс мезгілінде тұрғындар коньки тебеді, хоккей ойнайды, бұл да қала өмірінің бір бөлігі. Қалада әлеуметтік инфрақұрылым бірте бірте жанарып жатыр [4, 131 б].

Жолдар жөнделуде, мектептер мен ауруханалар жаңаруда. Кейбір көшелерге жаңа жарық шамдары орнатылған. Бұл өзгерістер халық өмірін жеңілдетіп жатыр. Бірақ қиындықтар да жоқ емес. Кейбір аудандарда жолдар әлі жөнделмеген, кей жерде ескі үйлер бар, коммуналдық жүйелердің тозғаны да байқалады. Сондай ақ жастардың ірі қалаларға кетуі де Атбасар үшін белгілі бір мәселе болып тұр. Бірақ соған қарамастан қала өз деңгейінде дамып келе жатыр дегуге болады. Атбасар халқы еңбекқор, қарапайым адамдар. Көпшілігі жергілікті шаруашылықта, мектепте, ауруханада, өндіріс орындарында жұмыс істейді. Қала шағын болғандықтан адамдар бір бірімен тез танысып кетеді, бірін бірі жақсы таниды. Той жасау, құдалық өткізу, ас беру сияқты дәстүрлер бұл қалада жақсы сақталған. Қазақы мәдениет пен салт дәстүр қаланың күнделікті өмірінде маңызды рөл атқарады. Қала туралы жеке пікір айтатын болсам Атбасар адамға тыныш, жайлы көрінеді. Бұл жерде өмір бірқалыпты өтеді, үлкен қалалардағыдай қатты шапшаң емес. Табиғаты да, халқы да қарапайым. Қалада жүргенде адамдардың бірін бірі сыйлайтынын, көмектесуге дайын тұратынын байқайсың. Бұл шағын қаланың өзіндік атмосферасы деп ойлаймын.

Жалпы алғанда Атбасар қаласы тарихы терең, табиғаты кең, ауыл шаруашылығы дамыған, халқы еңбекқор мекен. Оның өткен ғасырлардағы жәрмеңке орталығы ретіндегі рөлі де, кеңес заманындағы өндіріс орталығы болған кездері де, қазіргі дамып келе жатқан шағы да бір бірімен тығыз байланысты. Қалада мәселелер жоқ емес, бірақ дамуға деген талпыныс бар. Жолдар жасалып жатыр, нысандар жаңаруда, халықтың өмір сүру сапасы жақсарып келеді. Бұл қаланың болашағы бар деп сеніммен айтуға болады. Халқының ұйымшылдығы, табиғи мүмкіндіктері, географиялық орны Атбасардың алдағы уақытта да дамуына үлкен әсерін тигізеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. "Казак ономастикасынын маселелері" / Редколлегия мушелері: Э. Кайдаров, А. Оділулы, А. Эбдірахманов, Т. Жанузаков, О. Накысбеков. Жауапты редакторы - Жанузаков // КазКСР Ғылым академиясы Тіл білімі институты. - Алматы: Ғылым, 1986. -136 б.
2. Бекзатқызы, И. Атбасар қалай "Жабай" атанды? // КР Клатық музейі «Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институты -ULT.kz. - 2017. - Колжетімді: <https://ult.kz/post/atbasar-kalay-zhabay-atandy>
3. Сулейменов, А. "Атбасар енірі - дерегі мол тарихи мекен" //ehistory.kz. -2021. - Колжетімді: <https://ehistory.kz/kz/news/show/32862>
4. Зайберг, В. Ф. "Атбасарская культура" / Ответственный редактор: к.и.н. И. Б. Васильев // Российская академия наук, Уральское отделение. - Екатеринбург: УрО РАН, 1992. - 220 б.

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ЗАЙСАН ӨңІРІНІҢ АНОМАСТИКАЛЫҚ АТАУЛАРЫ: ШЫҒУ ТЕГІ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕЛУІ

Жұмабек Д.

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушысы, PhD Молдахмет А.А.
Астана Халықаралық университеті
dinarazhumabek08@gmail.com
Астана қ.

Аңдатпа

Бұл мақала Шығыс Қазақстанның ономастикалық жүйесін зерттеуге арналған, негізгі назар Зайсан ауданы аумағында кең таралған топонимдер мен гидронимдерге аударылады. Алтай-Тарбағатай өңірінің тоғысында орналасқан, табиғаты алуан түрлі әрі тарихи-мәдени дәстүрлері терең Зайсан аймағы жергілікті атауларда көрініс тапқан бай тарихи жадты сақтап қалған. Өңірдің географиялық атаулары тек табиғи нысандарды белгілеумен шектелмей, сонымен қатар жергілікті тұрғындардың көне дүниетанымын, шаруашылық салттарын, табиғи-климаттық ерекшеліктерін және аймақтың тарихи оқиғаларының іздерін жеткізеді.

Зерттеудің мақсаты - өңірдің негізгі топонимдері мен микротопонимдерінің шығу тегін және семантикалық дамуын тілдік, тарихи және мәдени контексте қарастыру. Қосымша дереккөздер ретінде жергілікті тұрғындардың ауызша мәліметтері, мұрағат материалдары және аймаққа қатысты тарихи-географиялық жазбалар қамтылды.

Мақалада Зайсан, Кеңсай, Телі, Қара Ертіс, Сауыр, Тарбағатай, Жеменей, Айнабұлақ, Ақжар және тағы басқа атаулардың этимологиялық әрі тарихи талдауы ұсынылады. Бұл топонимдердің көпшілігі түркі, моңғол және ежелгі шығыс тілдерінен енген қабаттарды қамтиды, сондай-ақ аймақтың этникалық және мәдени стратификациясының күрделілігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижесінде Зайсан өңірінің ономастикалық кеңістігі көне дәуірлерден келе жатқан тарихи сабақтастықты, мәдени әртүрлілікті және табиғи-географиялық ерекшеліктерді бейнелейтін маңызды лингвистикалық жүйе екені анықталды. Бұл аймақ ономастикасын әрі қарай лингвистикалық, тарихи және этнографиялық тұрғыда зерттеудің қажеттілігін айқындайды.

Кілт сөздер: Зайсан, топонимдер, гидронимдер, ономастика, этимология, Шығыс Қазақстан, Алтай-Тарбағатай, мәдени мұра, географиялық атаулар, түркология.

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию ономастической системы Восточного Казахстана, в частности наиболее распространённых топонимов и гидронимов Зайсанского района. Расположенный на стыке Алтая и Тарбагатая, Зайсанский регион с его разнообразной природой и богатым историко-культурным наследием сохранил в местных названиях глубокие пласты исторической памяти. Географические наименования области не ограничиваются обозначением природных объектов, но также отражают мировоззрение местного населения, особенности традиционного хозяйствования, природно-климатические условия и следы исторических событий. Цель исследования - рассмотреть происхождение и семантическое развитие основных топонимов и микротопонимов региона в языковом, историческом и культурном контексте. Дополнительными источниками выступили устные сведения местных жителей, архивные материалы и историко-географические описания региона.

В статье проводится этимологический и исторический анализ таких названий, как Зайсан, Кеңсай, Телі, Кара Иртыш, Саур, Тарбағатай, Жеменей Айнабулақ, Ақжар и других. Большинство этих топонимов имеет многослойное происхождение, связанное с тюркскими, монгольскими и древневосточными языковыми пластами. Результаты исследования показывают, что ономастическое пространство Зайсанского региона обладает глубокой исторической преемственностью и культурной